

JOANNA MADALIŃSKA-MICHALAK

Uniwersytet Łódzki

ZJAWISKO PRZEDWCZESNEGO KOŃCZENIA NAUKI I JEGO OGRANICZANIE

ABSTRACT. Madalińska-Michalak Joanna, *Zjawisko przedwczesnego kończenia nauki i jego ograniczanie* [Phenomenon of Early School Leaving and Its Reduction]. *Studia Edukacyjne* nr 43, 2017, Poznań 2017, pp. 81-97. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2017.43.5

The article discusses the phenomenon of early school leaving, the scale of this phenomenon in Europe, the ways of conducting research on it and its reduction. ESL is caused by a combination of individual, educational and socio-economic factors. Therefore, the article points out that any measures taken to tackle the phenomenon of ESL, focused on prevention, intervention or compensation, must take into account the specific situation of the country and the region. There is no single solution that would be appropriate in all situations and everywhere. The results presented have been achieved within an international educational project: "ESSE – Early School Leaving & Second Chance Education", supported by the European Commission within the Lifelong Learning Programme and by Poland's Ministry of Science and Higher Education.

Key words: early school leaving phenomenon, ESL indicator, early adulthood, improvement of quality of education, ESSE project

Wprowadzenie

Zjawisko przedwczesnego kończenia nauki powiązane jest z innymi niekorzystnymi zjawiskami występującymi w edukacji, jakimi są odpad i odsiew szkolny (ang. *school drop out, wastage*)¹. Niemniej jednak tak, jak zjawi-

---

¹ Zbigniew Kwieciński w pracy z 1972 roku, zatytułowanej *Odpad szkolny na wsi* podał wciąż aktualne określenia odpadu i odsiewu szkolnego. Według Z. Kwiecińskiego, odpadem szkolnym można nazwać (...) *Przerwanie nauki w szkole podstawowej przed ukończeniem ostatniej klasy* (Z. Kwieciński, *Odpad szkolny na wsi. Studium socjopedagogiczne*, Warszawa 1972, s. 14). Według autora, odpad szkolny dotyczy uczniów w okresie obowiązkowego szkolnego – uczniów,

ska odpadu czy odsiewu szkolnego dotyczy zwłaszcza dzieci i młodzieży porzucających szkołę w wieku objętym trwaniem obowiązku szkolnego, to zjawisko przedwczesnego kończenia nauki odnosi się do osób w wieku 18-24 lata, a więc osób znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości – jeśli weźmiemy pod uwagę propozycję autorów książki *Psychologiczne portrety człowieka* w zakresie podziałów życia człowieka na etapy², propozycję przyjętą w dużej mierze za Danielem Levinsonem³. Zjawisko przedwczesnego kończenia nauki jest o tyle interesujące z punktu widzenia edukacji młodzieży i osób dorosłych, że osadzone jest – jak pokażę poniżej – w perspektywie uczenia się przez całe życie.

W niniejszym artykule koncentruję uwagę na wybranych kwestiach związanych z problematyką przedwczesnego kończenia nauki. W pierwszej kolejności przybliżę dominujące obecnie w Europie sposoby badania tego zjawiska. Następnie omówię skalę tego zjawiska i sposoby jego ograniczania.

Przedwczesne kończenie nauki – sposoby badania

Zjawisko przedwczesnego kończenia nauki mówi o osobach, które porzuciły naukę w szkole lub w formach równoważnych. Osoby te często mają jedynie wykształcenie średnie I stopnia – ISCED 2 (w Polsce ukończenie poziomu ISCED 2 oznacza posiadanie wykształcenia gimnazjalnego) lub niższe. Jednocześnie w czasie, w którym można byłoby nadrobić skutki takiej decyzji, tj. w wieku 18-24 lata, tak aby zachować szanse na aktywne całonocne uczenie się nie uczestniczą w dalszym kształceniu ani szkoleniu zawodowym.

---

körtzy rozpoczeł naukę, ale ją przerwali. Jednocześnie autor zaznacza, że określenie „odsiew szkolny”, stosowane zamiennie z określeniem „odpad szkolny”, wydaje się w odniesieniu do szkoły podstawowej mniej poprawne, zwłaszcza z tego względu, że odsiewanie jako czynność szkoły wobec ucznia odnosi się częściej do sytuacji zdarzających się w szkole średniej i wyższej. Tymczasem w szkole obowiązkowej uczeń nie może być odsiany przez szkołę (tamże). Biorąc pod uwagę obecną strukturę szkolnictwa w Polsce i przyjęty sposób jego organizacji, można powiedzieć, że termin odsiew szkolny nie powinien być stosowany do szkoły podstawowej i gimnazjum. Warto także zaznaczyć, że Z. Kwieciński stosuje zamiennie pojęcie odpadu szkolnego z pojęciami „śmiertelność szkolna” i „strata szkolna” (Z. Kwieciński, *Selekcje społeczne w szkolnictwie ponadpodstawowym. Trzy studia szczegółowe*, Warszawa 1975).

² Zob. A. Brzezińska, *Jak myślimy o rozwoju człowieka?* [w:] *Psychologiczne koncepcje człowieka*, red. A. Brzezińska, Gdańsk 2005, s. 5-19.

³ D. Levinson, *A conception of adult development*, *American Psychologist*, 1986, 41, s. 3-13.

W badaniach pedagogicznych w celu określenia rozmiaru zjawiska przedwczesnego kończenia nauki stosuje się wskaźnik ESL – wskaźnik Przedwczesnego Kończenia Nauki (ang. *Early School Leaving indicator*). W Polsce nie ma on utrwalonej nazwy. W oficjalnych tłumaczeniach dokumentów Unii Europejskiej początkowo występował pod nazwą wskaźnika *przedwcześnie kończących kształcenie i szkolenie* (Konkluzje Rady ds. Edukacji z 12 maja 2009 r.), następnie był określony jako wskaźnik *zbyt wcześnie kończących naukę* (Konkluzje Rady Europejskiej z 25-26 marca 2010 r.). Ostatnio wskaźnik ten jest określany jako wskaźnik *przedwczesnego kończenia nauki* (Zalecenie Rady z 28 czerwca 2011 r., DzU UE, 2011, C 165E).

Wskaźnik ESL jest jednym z tych wskaźników, stosowanych w głównej mierze w państwach członkowskich Unii Europejskiej i państwach kandydujących do Unii Europejskiej, które są wykorzystywane do monitorowania postępów w realizacji celów lizbońskich w zakresie zatrudnienia, spójności społecznej, edukacji i szkoleń oraz identyfikowania problemów i tworzenia polityki opartej na uzyskanych porównywalnych danych. W ramach programu prac „Edukacja i Szkolenie 2010”⁴ założono, że określonym celem strategicznym powinno towarzyszyć kilka poziomów referencyjnych wyznaczających średni europejski wynik („europejskich poziomów odniesienia”). Państwa członkowskie UE uzgodniły, że do 2020 roku wartość wskaźnika ESL powinna kształtować się poniżej 10%. W nowo opracowanej strategii na lata 2010-2020 w zakresie ramowej współpracy europejskiej w obszarze edukacji i szkolenia, poziom referencyjny dla wskaźnika ESL został utrzymany przez ministrów edukacji oraz Komisję Europejską, o czym świadczą zapisy w dokumentach o zasadniczym znaczeniu dla funkcjonowania Unii Europejskiej, w tym chociażby w Zaleceniach Rady z 28 czerwca 2011 roku w sprawie polityk na rzecz ograniczania zjawiska przedwczesnego kończenia nauki (DzU UE, C 191/1) czy też w Rezolucji Parlamentu Europejskiego z 1 grudnia 2011 roku w sprawie przeciwdziałania zjawisku przedwczesnego kończenia nauki (2011/2088(INI) – DzU UE, C 165E).

---

⁴ W programie prac „Edukacja i Szkolenie 2010”, który został zatwierdzony przez Radę Europy w marcu 2002 roku w Barcelonie, określono zakres współpracy w płaszczyźnie europejskiej poprzez wyodrębnienie następujących kluczowych dziedzin polityki Unii Europejskiej: (a) poprawa równości szans w edukacji i szkoleniach, (b) promowanie efektywności w edukacji i szkoleniach, (c) urzeczywistnienie uczenia się przez całe życie, (d) rozwijanie kluczowych kompetencji u młodych ludzi, (e) modernizacja edukacji szkolnej, (f) modernizacja kształcenia i szkolenia zawodowego (proces kopenhaski), (g) modernizacja szkolnictwa wyższego (proces boloński), (h) zwiększanie szans zatrudnienia.

Więcej na temat samego wskaźnika ESL i jego parametrów można dowiedzieć się z dokumentacji Urzędu Statystycznego Unii Europejskiej – Eurostat, zamieszczonej na stronie internetowej tego Urzędu. Opis tego wskaźnika mówi, że nie jest on skierowany jedynie na monitorowanie uczęszczania do szkoły na poziomie podstawowym (ISCED 1) lub średnim I i II stopnia (ISCED 2 i ISCED 3). Został poszerzony o perspektywę uczenia się przez całe życie. Wskaźnik ESL pozwala wyznaczyć odsetek osób, które porzuciły naukę w szkole lub w formach równoważnych i nie uzyskały przez to wykształcenia wyższego niż ISCED 2⁵. Umożliwia sprawdzenie aktywności tych osób w okresie, w którym można jeszcze nadrobić skutki takiej decyzji, tj. w wieku 18-24 lat, tak by zachować szanse na aktywne całonocne uczenie się. Dotyczy on zatem wyłącznie tych osób w wieku 18-24 lat, które spełniają jednocześnie dwa warunki:

- 1) nie ukończyły kształcenia na poziomie ISCED 3 i
- 2) nie uczestniczyły w jakiegokolwiek formie kształcenia lub szkolenia w ciągu 4 tygodni przed datą badania.

Biorąc zatem pod uwagę możliwości zastosowania wskaźnika ESL, należy podkreślić, że wskaźnik ten nie mierzy zaangażowania w kształcenie lub szkolenie wszystkich młodych osób w wieku 18-24 lat, w tym zwłaszcza osób, których wcześniejsza kariera edukacyjna nie wskazuje na aktywne uczestnictwo w uczeniu się przez całe życie. Wskaźnik ten mierzy zaangażowanie w kształcenie lub szkolenie jedynie tych, którzy nie ukończyli kształcenia na poziomie ISCED 3 (kształcenia średniego drugiego stopnia, co w Polsce odpowiada szkołom ponadgimnazjalnym). Warto mieć na uwadze fakt mówiący o wysokiej selektywności kryterium uczestnictwa w kształceniu lub szkoleniu podczas 4 tygodni przed badaniem. W części dotyczącej szkoleń wskaźnik ten preferuje osoby uczestniczące w szkoleniach w sposób częsty i regularny⁶. Najkorzystniej w takim ujęciu wypadają osoby korzysta-

⁵ Poziom wykształcenia definiuje się jako odsetek osób w danej grupie wiekowej, które zdobyły określony poziom wykształcenia. Dane statystyczne dotyczące liczby osób objętych edukacją uwzględniają wszystkie programy kształcenia formalnego oraz programy kształcenia dorosłych o podobnej treści lub zapewniające podobne kwalifikacje, jak programy kształcenia formalnego. Uwzględnia się programy przyuczania do zawodu, z wyjątkiem tych, które w całości polegają na wykonywaniu pracy i nie podlegają formalnemu nadzorowi ze strony żadnych organów ds. edukacji.

⁶ U podstaw takiej sytuacji leżą kryteria doboru próby badawczej w Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności. Badania te są prowadzone metodą reprezentacyjną, a wyniki badania uogólniane są na populację generalną. Jak podkreśla GUS, w badaniu stosuje się metodę obserwacji ciągłej, co oznacza, że w każdym tygodniu kwartału badana jest 1/13 część kwartalnej próby mieszkań, dzięki czemu możliwe jest zilustrowanie sytuacji na rynku pracy w okresie całego kwartału. *Dobór prób kwartalnych odbywa się zgodnie z zasadami tzw. schematu rotacyjnego: do ankietowania w danym kwartale przeznaczają się dwie próby elementarne badane w kwartale poprzed-*

jące ze szkoleń bez odrywania się od miejsca pracy. Szkolenia organizowane poza miejscem pracy, które przez to nie mogą być zbyt częste, nie są preferowane w tym wskaźniku. Z opisu wskaźnika ESL wynika, że zostaje połączony w nim potencjał edukacji formalnej, której typowym przykładem jest kształcenie w szkole, z potencjałem edukacji pozaformalnej, której przykładem są chociażby kursy, szkolenia, warsztaty, praktyki dla podnoszenia wiedzy i umiejętności zawodowych, realizowane w miejscu pracy lub poza miejscem pracy.

Źródłem danych wykorzystywanych do wyliczenia wskaźnika ESL jest Badanie Siły Roboczej (*Labour Force Survey – LFS*). Badanie to, regulowane Rozporządzeniem Rady Europy Nr 577/98, jest skierowane do gospodarstw domowych w celu uzyskania informacji na temat rynku pracy i powiązanych z nim zagadnień poprzez serię wywiadów bezpośrednich. LFS przeprowadzane jest w państwach członkowskich Unii Europejskiej i obejmuje wszystkich obywateli żyjących w prywatnych gospodarstwach, przy jednoczesnym wykluczeniu zbiorowych gospodarstw domowych, takich jak np. pensjonaty, akademiki i szpitale. W Polsce jego odpowiednikiem jest Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) prowadzone przez GUS⁷.

Ponieważ struktura systemów edukacji w poszczególnych krajach jest zróżnicowana, wstępnym warunkiem porównywalności wyników są ramy gromadzenia, zestawiania i prezentacji krajowych oraz międzynarodowych danych statystycznych i wskaźników w zakresie edukacji. Przy wykorzystaniu wskaźnika ESL poziomy edukacji są kodowane zgodnie z Międzynarodową Standardową Klasyfikacją Kształcenia (ISCED – International Standard Classification of Education), która jest narzędziem do opracowa-

---

nim, jedną próbę elementarną nowo wprowadzoną do badania oraz jedną próbę elementarną nie badaną w kwartale poprzednim, a która została wprowadzona do badania dokładnie przed rokiem. W rezultacie każda próba elementarna używana jest zgodnie z zasadą 2-(2)-2: dwa kwartały w badaniu, dwa kwartały przerwy, znów dwa kwartały w badaniu i koniec służby (GUS, Aktywność ekonomiczna ludności polski w latach 2008-2011, Warszawa 2013, s. 8).

⁷ Przedmiotem badania jest sytuacja w dziedzinie aktywności ekonomicznej ludności, tzn. fakt wykonywania pracy, pozostawania bezrobotnym lub biernym zawodowo w danym tygodniu. Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności prowadzone jest w Polsce kwartalnie od maja 1992 r. i doskonalone zgodnie z zaleceniami Eurostat. Podstawę prawną badania stanowią coroczne rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie programu badań statystycznych statystyki publicznej. Podstawowym aktem prawnym wprowadzającym Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności w krajach Unii Europejskiej jest Rozporządzenie Rady Unii Europejskiej Nr 577/98 z 9 marca 1998 r. w sprawie organizacji badania reprezentacyjnego dotyczącego siły roboczej na terenie Wspólnoty, uzupełniane rozporządzeniami wykonawczymi, precyzującymi m.in. wymaganą listę zmiennych, dla których krajowe Urzędy Statystyczne zobowiązane są przekazać wyniki do Eurostat.

nia porównywalnych w skali międzynarodowej statystyk dotyczących edukacji⁸.

Analitycy dokonujący oceny wartości stosowanych wskaźników edukacyjnych, odsłaniają pewne słabości i ograniczenia w stosowaniu wskaźnika ESL⁹. Jako najważniejsze podkreśla się, że wskaźnik ESL – jako wskaźnik ilościowy – nie mówi nam nic o jakości osiągnięć edukacyjnych ucznia zdobytych dzięki nauce w szkole, czy nauce poza szkołą. Użyteczność tego wskaźnika jest ograniczona nie tylko, że nie mierzy on jakości kształcenia, w tym zwłaszcza efektów uczenia się, ale także z tego powodu, że wskaźnik ESL:

a) nie mówi nic o uczniach, którzy odpadli z systemu szkolnictwa już na pierwszym etapie edukacji podstawowej (ISCED 1);

b) nie informuje o liczbie osób, które nie korzystały z wychowania przedszkolnego (ISCED 0);

c) pomija te grupy osób, które choć ukończyły kształcenie na poziomie ISCED 3, to można uważać je za słabo przygotowane do uczenia się przez całe życie (w Polsce należy do nich przede wszystkim duża część absolwentów zasadniczych szkół zawodowych).

Nie sposób nie zgodzić się z tak sformułowanymi zarzutami wobec wskaźnika ESL. Wyniki uzyskane za jego pomocą dużo mówią o edukacji w danym państwie poprzez analizę sytuacji osób w wieku 18-24 lata, ale z pewnością nie dają pełnego obrazu tej sytuacji. Po drugie, interpretacja jakiegokolwiek wskaźnika wykorzystywanego do badań pedagogicznych wymaga zrozumienia procesów odpowiedzialnych za różnicowanie się wyników. Zatem, czym lepsze zrozumienie owych procesów, tym jakość uzyskiwanych za pomocą wskaźnika danych wzrasta. Niemniej jednak, pomi-

---

⁸ Współczesna wersja tej klasyfikacji wprowadzona w 1997 roku – ISCED-97 obejmuje siedem poziomów kształcenia od ISCED 0 (edukacja przedszkolna) do ISCED 6 (szkolnictwo wyższego II stopnia). Należy zaznaczyć, że w 2009 r. rozpoczęto przegląd ISCED i w listopadzie roku 2011 podczas Konferencji Generalnej UNESCO przyjęto poprawioną wersję klasyfikacji: ISCED 2011. Klasyfikacja ta w stosunku do poprzedniej jest bardziej rozbudowana i obejmuje nie siedem, ale osiem poziomów edukacji. Zastosowanie ulepszonej wersji klasyfikacji ISCED zaowocuje – jak się zakłada – jeszcze wyższą porównywalnością wyników uzyskiwanych z wykorzystaniem wskaźnika ESL, co ma być widoczne już w roku 2015, gdyż począwszy od roku 2014 dane do obliczania wskaźnika ESL będą zbierane właśnie z uwzględnieniem nowej klasyfikacji ISCED. Pełny opis Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Kształcenia jest dostępny na stronie internetowej Instytutu Statystycznego Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO).

⁹ Zob. GHK, *Study on Access to Education and Training, Basic Skills and Early School Leavers: Final Report*, DG EAC 38/04, Wydawnictwo DG EAC, Brussels 2005, dostępne na: http://ec.europa.eu/education/pdf/doc284_en.pdf [otwarty: 15.12.2013].

mo adresowanych pod kątem tego wskaźnika słabości, należy stwierdzić, że jest to w pełni wartościowy instrument diagnostyczny. Przede wszystkim, jego trafność określana jest jako wysoka. Uzyskiwane za pomocą tego wskaźnika wartości możemy umieścić w perspektywie porównań międzynarodowych i jednocześnie wykreślić trend czasowy (widzimy, czy wskaźnik rośnie, maleje lub pozostaje bez zmian). Obecnie potrafimy także zmiany w czasie, jakie obrazuje nam wskaźnik ESL połączyć z działaniami w zakresie polityki oświatowej i praktyki edukacyjnej w skali ogólnokrajowej lub lokalnej. Stąd też wiedza, jaką uzyskujemy na podstawie badań z wykorzystaniem tego wskaźnika staje się znacząca.

Skala zjawiska przedwczesnego kończenia nauki

Zjawisko przedwczesnego kończenia nauki kształtuje się różnie w poszczególnych państwach członkowskich Unii Europejskiej. Według porównawczych danych Europejskiego Urzędu Statystycznego (ang. *European Statistical Office*), w latach 2001-2012, dostępnych w roku 2013, średnia dla UE kształtowała się między 17,2% a 12,8%, co oznacza zmniejszenie się przez 11 lat o 4,4% procent tego zjawiska w całej UE. Najbardziej znaczące spadki w latach 2001-2012 miały miejsce w dwóch krajach UE: na Maltcie i w Portugalii (odpowiednio w tych krajach zanotowano spadki o 29,8% i 23,4%). W Polsce w latach 2001-2002 wartość wskaźnika ESL kształtowała się nieco powyżej 7%, natomiast począwszy od roku 2003 wskaźnik ten nie przekracza wartości 6% (zob. tab. 1). Na przestrzeni ostatnich 11 lat wskaźnik ten obniżył się o 1,7 punktu procentowego.

Tabela 1

Wartości wskaźnika ESL w Polsce i w UE w latach 2001-2012

Rok	Polska	UE-27
2001	7,4%	17,2%
2002	7,2%	17,0%
2003	6,0%	16,5%
2004	5,6%	16,1%
2005	5,3%	15,8%
2006	5,4%	15,5%
2007	5,0%	15,0%
2008	5,0%	14,8%
2009	5,3%	14,3%

Rok	Polska	UE-27
2010	5,4%	14,0%
2011	5,6%	13,5%
2012	5,7%	12,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu z roku 2013.

Informacje na temat odsetka osób przedwcześnie kończących naukę mogą być analizowane pod względem różnic między kobietami i mężczyznami, jak również różnic między regionami UE. I tak, w 2011 roku w UE odsetek kobiet przedwcześnie kończących kształcenie i szkolenie był przeciętnie o 3,7 punktu procentowego niższy niż analogiczny odsetek mężczyzn. Największe różnice między płciami występowały w południowej Europie, zwłaszcza w Grecji, Hiszpanii, Portugalii, we Włoszech oraz na Cyprze i Malcie. Jeśli chodzi o różnice między regionami UE, to dostępne dane Eurostatu z 2011 roku pokazują, że w 26 regionach, wyodrębnionych przez Eurostat (regiony NUTS 1), nie więcej niż 1 na 10 osób w wieku od 18 do 24 lat została uznana za osobę przedwcześnie kończącą naukę. Większość spośród tych 26 regionów była położona w środkowej i wschodniej Europie, gdzie odnotowano jedne z najniższych setek osób przedwcześnie kończących kształcenie i szkolenie. Obszar ten rozciągał się od Litwy na południe przez sześć polskich regionów NUTS 1 do Republiki Czeskiej i Słowacji oraz regionu stołecznego Közép-Magyarország (Węgry) i dalej przez wszystkie trzy regiony Austrii, aż po Słowenię. W sumie owe 26 regionów położonych było w 15 różnych państwach członkowskich UE. Zaledwie w pięciu regionach odsetek osób przedwcześnie kończących kształcenie i szkolenie nie przekraczał 5,0%. Były to: Słowenia (4,2%), dwa polskie regiony Południowy i Centralny (obydwa po 4,6%), Republika Czeska (4,9%) i Słowacja (5,0%). Najwyższe odsetki osób przedwcześnie kończących naukę odnotowano w trzech regionach wyspiarskich, a mianowicie na portugalskich wyspach Região Autónoma dos Açores (44,3%) oraz Região Autónoma da Madeira (37,3%), a także na Malcie (33,5%). Poza tym jeszcze tylko w dwóch regionach hiszpańskich – na południu Hiszpanii (Sur) i na Wyspach Kanaryjskich – odsetek osób w wieku od 18 do 24 lat przedwcześnie kończących naukę przekraczał 30,0% populacji w tej grupie wiekowej.

Wracając do wartości całkowitych wskaźnika ESL, warto podkreślić, jak pokazują dane Eurostatu, że w 2012 roku w Unii Europejskiej średnio 12,8% młodych ludzi w wieku od 18 do 24 lat ukończyło swoją edukację na poziomie niższym niż ISCED 3 i nie korzystało z żadnych dalszych form kształce-

nia czy szkolenia zawodowego. W tym samym roku najniższa wartość wskaźnika ESL została odnotowana w Słowenii (4,4%), zaś najwyższa w Hiszpanii (24,9%). W Polsce wartość tego wskaźnika ukształtowała się na poziomie 5,7%, co dało nam niejako 4. pozycję w UE¹⁰ (tab. 2).

Tabela 2

Wartości wskaźnika ESL w państwach członkowskich UE w roku 2012 (wartość całkowita)

Lp.	Państwo	Rok 2012 (%)
1	Słowenia	4,4
2	Słowacja	5,3
3	Republika Czeska	5,5
4	Polska	5,7
5	Litwa	6,5
6	Szwecja	7,5
7	Luxemburg	8,1
8	Austria	8,3
9	Holandia	8,8
10	Finlandia	8,9
11	Dania	9,1
12	Irlandia	9,7
13	Estonia	10,5
14	Niemcy	10,6
15	Łotwa	10,6
16	Węgry	11,5
17	Cypr	11,4
18	Grecja	11,4
19	Francja	11,6
19	Belgia	12,0
21	Bułgaria	12,5
22	Wielka Brytania	13,6
23	Rumunia	17,4
24	Włochy	17,6
25	Portugalia	20,8

¹⁰ Biorąc pod uwagę fakt, iż dane pochodzą z badań na statystycznych próbkach, można tutaj mówić raczej o grupie krajów z podobnymi wynikami, niż o zajmowaniu przez dany kraj odpowiedniego miejsca w rankingu.

Lp.	Państwo	Rok 2012 (%)
26	Malta	22,6
27	Hiszpania	24,9
	Chorwacja	4,2
	Unia Europejska (27 krajów)	12,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu z 2013 roku.

Od początku uczestnictwa Polski w badaniach dostarczających informacji o osobach przedwcześnie kończących kształcenie i szkolenie – od roku 2001 roku – można zaobserwować, że Polska, obok takich krajów, jak: Słowenia, Słowacja i Republika Czeska, utrzymuje swoją wysoką pozycję w UE w zakresie wartości wskaźnika ESL. Niemniej jednak, pozycja Polski jako jednego z państw wiodących w UE ze względu na wartość tego wskaźnika nie jest oczywista. Z jednej strony podstawą dla tak dobrego wyniku jest inny wskaźnik UE – liczba młodych osób dorosłych w wieku 20-24 lat, które osiągnęły wykształcenie co najmniej na poziomie ISCED 3¹¹. Dostępne dane porównawcze wskazują, że w roku 2010 w Polsce było 91,1% takich osób w grupie i że jest to trzeci z najlepszych wyników w UE po Słowacji – 93,2% i Republice Czeskiej – 91,9% (Eurostat, 2011). Te same kraje przodują we wskaźniku ESL. W roku 2011 wartość wskaźnika ESL w Polsce wyniosła 5,6%, na Słowacji – 5,1%, w Republice Czeskiej – 4,9%, przy średniej wartości ESL w UE-27 – 13,5%. Z drugiej strony, jeśli spojrzymy na strukturę wskaźnika ESL, to warto podkreślić, że stosunkowo w jednej z najmniejszych na tle UE grupie osób wcześniej porzucających naukę w 2008 roku mieliśmy zarazem największą grupę, która nie ukończyła kształcenia na poziomie podstawowym (41% osób bez wykształcenia podstawowego wobec 18% w UE). Może to wskazywać na związek tego zjawiska z rozwarstwieniem społecznym, którego oznaki widać chociażby w największym w UE zagrożeniu ubóstwem polskich dzieci i młodzieży w wieku 0-17 lat. Według ra-

¹¹ W Europie stale rośnie odsetek młodych ludzi, którzy ukończyli przynajmniej szkołę średnią II stopnia, na co wskazuje Raport: *Key Data on Education in Europe 2012* (EACEA, 2012). W 2010 roku 79% młodych ludzi w wieku 20-24 w Europie było absolwentami szkół średnich II stopnia (ISCED 3). Stanowi to potwierdzenie korzystnego trendu widocznego w Europie od roku 2000. W rzeczywistości znakomita większość państw informuje o wzroście w ostatnich 10 latach liczby młodych ludzi będących przynajmniej absolwentami szkół średnich II stopnia. Wzrost ten miał wartość dwucyfrową w Portugalii (+15,5%) i na Malcie (+12,4%), a w Bułgarii był niewiele mniejszy (+9,2%). Dane te są szczególnie obiecujące, jeśli wziąć pod uwagę fakt, że Portugalia i Malta należą do państw o najniższym odsetku młodych ludzi w wieku 20-24 lat będących absolwentami szkół średnich II stopnia.

portu UNICEF (2013) *Warunki i jakość życia dzieci w krajach rozwiniętych. Analiza porównawcza z roku*, Polska na 29 badanych krajów zajmuje dopiero 21. miejsce w rankingu dotyczącym warunków i jakości życia dzieci w krajach rozwiniętych. Tym samym, należy do ostatniej grupy bogatszych krajów pod względem poziomu materialnej jakości życia dzieci. Należy dodać, że wskaźnik ESL pomija grupy osób, które mimo formalnego ukończenia etapu kształcenia na poziomie ISCED 3 można w Polsce zasadnie uważać za słabo przygotowane do uczenia się przez całe życie. Z badań GUS dotyczących kształcenia dorosłych wynika, że do takich grup należą młodsze osoby dorosłe, np. w wieku 25-29 lat, z wykształceniem średnim ogólnokształcącym, które nie kontynuowały nauki w szkołach policealnych i wyższych (dotyczy to w zasadniczej mierze mniejszej aktywności w uczeniu się pozaformalnym związanym z zatrudnieniem, choć nie dotyczy to już uczestnictwa w uczeniu się nieformalnym) oraz osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (dotyczy to mniejszej aktywności w uczeniu się pozaformalnym, a przede wszystkim w uczeniu się nieformalnym). Osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym, często mniej aktywne w całonaukowym uczeniu się, wykazują już na etapie kształcenia w zasadniczej szkole zawodowej niezwykle niski poziom kompetencji kluczowych, o czym świadczą wyniki badań PISA 2000 i PISA 2006 (opcja krajowa, która objęła uczniów klas I i II szkół ponadgimnazjalnych) i badań nad międzyszkolnym zróżnicowaniem wyników nauczania w perspektywie porównawczej¹². Wskaźnik międzyszkolnego zróżnicowania wyników nauczania lokuje Polskę w grupie krajów o najwyższym poziomie międzyszkolnego zróżnicowania wyników nauczania. Dodatkowo badania GUS/BAEL wykazują także, że absolwenci zasadniczych szkół zawodowych są najmniej odporni na dekonstrukcję w gospodarce – w takich okolicznościach bezrobocie wśród nich sięga 50% i więcej (GUS 2010).

Ograniczanie zjawiska przedwczesnego kończenia nauki

Przedwczesne kończenie nauki jest najczęściej – jak pokazują badania¹³ – spowodowane kombinacją czynników indywidualnych, edukacyjnych i społeczno-ekonomicznych. Osoby przedwcześnie kończące naukę stanowią niejednorodną grupę: w zależności od państwa czy regionu sytuacja

---

¹² Zob. M. Federowicz, M. Sitek (red.), *Spółczesność w drodze do wiedzy. Raport o stanie edukacji 2010*, Warszawa 2011.

¹³ R. Dale, *Early School Leaving. Lessons from research for policy makers*, Bruksela 2010.

w tym zakresie przedstawia się inaczej. W grupie ważnych czynników, które oddziałują na przedwczesne kończenie nauki znajdują się chociażby takie, jak: sytuacja danej osoby w rodzinie, niski poziom wykształcenia rodziny, wyobcowanie z systemu edukacyjnego oraz szerszy kontekst społeczno-ekonomiczny (np. chęć wejścia młodych ludzi na rynek pracy). Wpływ tych czynników zależy od struktury systemu kształcenia i szkolenia w danym państwie, od dostępnych możliwości uczenia się i od warunków nauki. Stąd też praktyka edukacyjna i polityki: oświatowa, społeczna, zatrudnieniowa, rodzinna, czy integracyjna na rzecz skutecznego zapobiegania i ograniczania zjawiska przedwczesnego kończenia nauki muszą być dostosowane do specyficznej sytuacji osoby, grup osób, miejsca, regionu lub państwa. Nie ma jednego rozwiązania, które byłoby odpowiednie w każdym, dowolnie wybranym miejscu i czasie. Świadczą o tym chociażby wyniki badań nad reformami oświatowymi, który mają bezpośrednie znaczenie dla strategii Europa 2020 w zakresie ograniczania zjawiska przedwczesnego kończenia nauki, jakie zostały zaprezentowane w raporcie Eurydice (2013) *Education and Training in Europe 2020: Responses from the EU Member States* oraz wyniki badań, jakie uzyskano do tej pory w trakcie realizacji dwuletniego (2013-2014) międzynarodowego projektu: „ESSE – Early School Leaving & Second Chance Education”, finansowanego przez Komisję Europejską w ramach programu Uczenie się przez Całe Życie¹⁴.

Ogólnie rzecz biorąc, zarówno większość reform krajowych dotyczących przedwczesnego kończenia nauki, jak i projektów, programów działania skupia się na trzech obszarach działania: środkach zapobiegawczych, interwencyjnych i kompensacyjnych.

Działania zapobiegawcze prowadzone są w celu zmniejszenia ryzyka przedwczesnego zakończenia nauki, zanim jeszcze pojawią się problemy. Następuje to poprzez optymalizowanie oferty edukacyjnej oraz usunięcie przeszkód na drodze do pomyślnego ukończenia poszczególnych szczebli kształcenia. Wśród środków zapobiegawczych, więcej niż dwie trzecie państw europejskich (Austria, Belgia, Bułgaria, Dania, Estonia, Finlandia,

---

¹⁴ Projekt ESSE, realizowany przez Uniwersytet Łódzki z 7 innymi partnerami z krajów Unii Europejskiej, został opracowany w celu wzbogacenia wiedzy o praktykach edukacyjnych w Europie, które w rzeczywisty sposób sprzyjają ograniczaniu zjawiska przedwczesnego porzucania nauki i tworzenia warunków dla edukacji drugiej szansy. Projekt służy także promowaniu i upowszechnianiu tych praktyk, które są uznawane za najlepsze. Prowadzone w ramach projektu badania obejmują wszystkie kraje Unii Europejskiej. Mają one charakter porównawczy i pozwalają na dokonanie prób objaśniania podejmowanej problematyki z wniknięciem w kontekst społeczno-kulturowy, ekonomiczny, czy polityczny badanych krajów.

Hiszpania, Francja, Węgry, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Portugalia, Republika Czeska, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Węgry i Wielka Brytania) podejmuje inicjatywy na rzecz ułatwienia dostępu do opieki nad dzieckiem oraz wczesnej edukacji. Ważną rolę w tym zakresie odgrywa nie tylko upowszechnianie dostępu do usług edukacyjnych na tym poziomie, ale dbałość o poprawienie ich jakości. Inny rodzaj działań dotyczy wypracowania środków zapobiegawczych w postaci polityki na rzecz wsparcia uczniów, których rodziny borykają się z trudną sytuacją materialną – uczniów, którzy są często ze środowisk migracyjnych lub romskich oraz uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (Belgia, Bułgaria, Dania, Hiszpania, Finlandia, Francja, Łotwa, Republika Czeska, Węgry, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Słowenia i Wielka Brytania). Działania w tym obszarze koncentrują się na organizowaniu systematycznego wsparcia językowego dla dzieci imigrantów, dążeniu do lepszej integracji dzieci romskich, zadbaniu o dodatkowe środki dla szkół z dużym udziałem uczniów w niekorzystnej sytuacji i wzmocnienia środków zaradczych dla uczniów z trudnościami w nauce (zajęcia dodatkowe, ukierunkowana pomoc pedagogiczna). W prawie połowie państw UE niektóre reformy w celu zapobiegania przedwczesnemu kończeniu nauki wiążą się z poprawą sektora edukacji zawodowej (Belgia, Dania, Grecja, Hiszpania, Francja, Litwa, Malta, Holandia, Polska, Portugalia, Finlandia, Szwecja i Wielka Brytania). Działania koncentrują się tutaj na oferowaniu atrakcyjnych programów kształcenia i szkolenia zawodowego poprzez poprawę doradztwa i poradnictwa zawodowego, oferowanie elastycznych ścieżek edukacyjnych łączących kształcenie ogólne, szkolenie zawodowe i pierwsze praktyczne doświadczenia zawodowe (Luksemburg, Włochy, Dania). Środki te stanowią ważne sposoby w zapobieganiu tworzenia się takich ścieżek edukacyjnych, które prowadzą do ślepych zaułków, bez możliwości dalszego rozwoju. Co więcej, wiele krajów zabiega o ściślejsze powiązania z rynkiem pracy poprzez uczenie się w miejscu pracy lub uaktualnienie programów nauczania. Hiszpania i Portugalia, kraje o najwyższym odsetku osób przedwcześnie kończących naukę, podjęły kroki w celu włączenia do programu kształcenia już na poziomie szkoły średniej I stopnia możliwości włączenia programów edukacji zawodowej.

Przedmiotem działań obejmujących reagowanie na pojawiające się trudności na wczesnych etapach i zapobieganie sytuacjom, które prowadzą do przedwczesnego kończenia nauki – działań interwencyjnych jest zazwyczaj, obok wzmocnienia współpracy z rodzinami (Bułgaria, Niemcy, Słowenia), rozwijanie współpracy międzysektorowej (Belgia, Francja, Luksemburg, Malta), poradnictwo i doradztwo zawodowe (Estonia, Francja, Luksemburg,

Węgry, Malta, Rumunia). Działania kierowane bezpośrednio do uczniów polegają przede wszystkim na zapewnieniu opieki dydaktycznej i zajęć w małych grupach, wypracowywaniu zindywidualizowanych strategii sprzyjających uczeniu się uczniów. Ukierunkowane indywidualne wsparcie zostało szczególnie opracowane w takich krajach, jak Hiszpania, Francja, Austria, Szwecja i Wielka Brytania.

Interesująco przedstawiają się działania, których celem jest pomoc młodym ludziom w powrocie do kształcenia i szkolenia, do głównego nurtu edukacji oraz do zdobycia nieuzyskanych wcześniej kwalifikacji – działania określane mianem kompensacyjnych. Działania te mają w pewien sposób równoważyć negatywne skutki przedwczesnego kończenia nauki. Stąd też ich szczególna ważność. Praca z osobami, które doświadczyły niepowodzeń, które przejawiają brak wiary we własne możliwości w nauce, które borykają się z różnymi problemami emocjonalnymi, społecznymi jest szczególnie trudna. W ramach działań kompensacyjnych w poszczególnych krajach UE stwarza się warunki dostosowane do potrzeb osób, które przedwcześnie kończą naukę. Działania te w obszarze edukacji przewidują na przykład uznawanie i walidację efektów wcześniejszego kształcenia, w tym kompetencji nabytych w ramach uczenia się pozaformalnego i nieformalnego, rozbudzanie motywacji do uczenia się, zwiększanie wiary młodych ludzi we własne siły i podwyższanie ich samooceny. Programy kompensacyjne charakteryzuje nauka w małych grupach, nauczanie zindywidualizowane, nauczanie dostosowane do wieku i potrzeb osób uczących się, wprowadzanie elastycznych ścieżek edukacyjnych, oferowanie zajęć przejściowych, które kładą nacisk na doradztwo, rozpoznawanie uzdolnień i dokonywanie lepszych wyborów zawodowych. Przywołane programy są stosunkowo dobrze rozwinięte w Belgii, Estonii, Francji, Rumunii, na Malcie i w Słowenii.

Przywołane jedynie – ze względu na ograniczone rozmiary niniejszego artykułu – dominujące w Europie sposoby ograniczania zjawiska przedwczesnego porzucania nauki pokazują, że występująca obecnie w krajach UE wielość ich form, odmienność i różnorodność organizacyjna, jak również nieistnienie ścisłego programowego ukierunkowania składają się na działalność o daleko posuniętej elastyczności. Istota tej elastyczności wyraża się w możliwości reagowania trafnymi ofertami edukacyjnymi na zmieniające się potrzeby w zakresie kształcenia, zwłaszcza ludzi młodych, w szansie optymalnego dostosowania poszczególnych form organizacyjnych kształcenia do specyfiki warunków miejscowych realizacji tych potrzeb, możliwości czasowych uczenia się czy tempa pracy osób uczących się.

Należy podkreślić, że wszelkie próby ograniczania zjawiska przedwczesnego porzucania nauki muszą być tak przygotowane, aby odpowiadały na specyficzne potrzeby osób, do których są one kierowane, miejsca, regionu, czy wręcz państwa. Gromadzenie i upowszechnianie przykładów najlepszych praktyk w zakresie ograniczania tego zjawiska – tak jak to się dzieje w przypadku przywołanego w niniejszym artykule projektu ESSE – mają pozwalać na zaznajomienie się z zagranicznymi rozwiązaniami. Nie powinno ono służyć temu, aby interesujące nas rozwiązania bezpośrednio zapożyczać i wdrażać do kraju, ale by przede wszystkim prowadzić do poszukiwania sposobów doskonalenia rodzimej edukacji, wspomagania rozwoju instytucji i działań edukacyjnych.

Uwagi podsumowujące

W niniejszym artykule podjęto problematykę przedwczesnego porzucania nauki. W pierwszej kolejności wskazano na specyfikę tego zjawiska i sposoby jego badania. Dużą uwagę poświęcono omówieniu instrumentu diagnostycznego, jakim jest wskaźnik ESL i przedstawieniu jego własności. Następnie ukazano skalę zjawiska przedwczesnego porzucania nauki, które – pomimo różnic pomiędzy państwami i regionami – w szczególności sposób dotyka osoby ze środowisk defaworyzowanych pod względem społeczno-ekonomicznym, ze środowisk migracyjnych lub romskich, bądź osoby o specjalnych potrzebach edukacyjnych. W ostatniej części niniejszego artykułu zwrócono uwagę na dominujące w UE sposoby ograniczania zjawiska przedwczesnego porzucania nauki. Sposoby te odnoszą się do działań w obszarze: zapobiegania, kompensacji i interwencji.

Podstawą współczesnej edukacji, w tym młodzieży i osób dorosłych, jest jej ścisły związek ze sprawami społecznymi, gospodarczymi, społecznymi i kulturalnymi kraju oraz regionów. Podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa poprzez chociażby ograniczenie liczby osób przedwcześnie kończących naukę stanowi kluczową inwestycję nie tylko w ich przyszłość, ale także ogólnie w przyszłe powodzenie i spójność społeczną Polski. Pomimo tego, że Polska osiągnęła jedną z najniższych wartości wskaźnika ESL w UE, to w dłuższej perspektywie barierą dla osiągnięcia dalszego postępu w jego zakresie – jak pokazano w niniejszym artykule – mogą być skutki dużego rozwarstwienia społecznego, którego oznaki widać w największym w UE zagrożeniu ubóstwem polskich dzieci i młodzieży w wieku 0-17 lat

oraz w strukturze wskaźnika ESL w Polsce, gdzie największa na tle UE grupa osób (41%) nie skończyła kształcenia na poziomie podstawowym. Stąd wprowadzanie mechanizmów w systemie edukacji w Polsce, które mogą być skuteczne na rzecz uzyskania przynajmniej niewielkiej poprawy, reagowanie na określone potrzeby edukacyjne środowiska, w którym działają na przykład instytucje oświaty dorosłych, jest niezmiernie istotne dla rozwoju Polski.

BIBLIOGRAFIA

- Brzezińska A., *Jak myślimy o rozwoju człowieka?* [w:] *Psychologiczne koncepcje człowieka*, red. A. Brzezińska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Dale R., *Early School Leaving. Lessons from research for policy makers*, European Commission, Bruksela 2010.
- DzU UE, nr C 165E, dostępny na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:165E:FULL:PL:PDF> [otwarty: 10.12.2013].
- EACEA, *Key Data on Education in Europe 2012*, Education Audiovisual and Culture Executive Agency, Bruksela 2012.
- Eurydice, *Education and Training in Europe 2020: Responses from the EU Member States. Eurydice Report*, Eurydice, Bruksela 2013.
- Federowicz M., Sitek M. (red.), *Społeczeństwo w drodze do wiedzy. Raport o stanie edukacji 2010*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2011.
- GHK, *Study on Access to Education and Training, Basic Skills and Early School Leavers: Final Report*, DG EAC 38/04, Wydawnictwo DG EAC, Brussels 2005, dostępne na: http://ec.europa.eu/education/pdf/doc284_en.pdf [otwarty: 15.12.2013].
- GUS, *Aktywność ekonomiczna ludności polski w latach 2008-2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013.
- GUS, *Wejście młodych ludzi na rynek pracy*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2010.
- Konkluzje Rady z 12 maja 2009 r. w sprawie strategicznych ram europejskiej współpracy w dziedzinie kształcenia i szkolenia („ET 2020”), DzU UE, nr C 119, dostępny na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:PL:PDF> [otwarty: 10.12.2013].
- Konkluzje Rady Europejskiej z 25-26 marca 2010 r., Pismo przewodnie EUCO 7/10, dostępne na: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/PL/ec/113605.pdf [otwarty: 10.12.2013].
- Kwieciński Z., *Odpad szkolny na wsi. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwa Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1972.
- Kwieciński Z., *Selekcje społeczne w szkolnictwie ponadpodstawowym. Trzy studia szczegółowe*, Wydawnictwa Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1975.
- International Standard Classification of Education (1997), dostępny na: http://europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/statmanuals/files/iscd_1997_implementation_manual.pdf [otwarty: 10.12.2013].
- Levinson D., *A conception of adult development*, American Psychologist, 1986, 41.

UNICEF, *Warunki i jakość życia dzieci w krajach rozwiniętych. Analiza porównawcza, Innocenti Report Card 11*, Wydawnictwo UNICEF Office of Research, Florencja 2013.

Zalecenie Rady z 28 czerwca 2011 r. w sprawie polityk na rzecz ograniczania zjawiska przedwczesnego kończenia nauki, DzU UE, nr C 191/1, dostępne na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:191:FULL:PL:PDF>, [otwarty: 10.12.2013].